

ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДАГИ КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ КРИМИНОЛОГИК ҲУҚУҚИЙ ТАВСИФИ ВА КВАЛИФИКАЦИЯ ХУСУСИЯТЛАРИ

Муратов Жаҳонгир Дилишатович

Аннотация

Мазкур тезисда иқтисодиёт соҳасида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган кибержиноятларнинг криминалогик ва ҳуқуқий хусусиятлари атрафлича таҳлил қилинган. Мақолада иқтисодий кибержиноятларнинг ҳуқуқий доираси, жиноят таркибининг элементлари (объекти, субъекти, объектив ва субъектив томонлари), уларнинг жиноий тузилиши (моддий, формал, аралаш ва кесик таркибли), ижтимоий хавфлилик даражаси ҳамда Жиноят кодексида назарда тутилган жазо тизими бўйича таснифланиш хусусиятлари илмий асослаб берилган. Шунингдек, иқтисодий соҳадаги кибержиноятларни квалификация қилиш ва уларнинг олдини олишга қаратилган ҳулосалар илгари сурилган.

Калит сўзлар: кибержиноят, иқтисодиёт соҳаси, ахборот-коммуникация технологиялари, кибертовламачилик, киберфирибгарлик, жиноят таркиби, ижтимоий хавфлилик, квалификация.

Аннотация

В тезисе подробно анализируются криминалогические и правовые особенности киберпреступлений, совершаемых в сфере экономики с использованием информационно-коммуникационных технологий. В работе научно обоснованы правовые рамки экономических киберпреступлений, элементы состава преступления (объект, субъект, объективная и субъективная стороны), их классификация по конструкции (материальные, формальные, смешанные и усеченные), степени

общественной опасности, а также по системе наказаний, предусмотренных Уголовным кодексом. Кроме того, выдвинуты научно-практические выводы, направленные на квалификацию и предупреждение киберпреступлений в экономической сфере.

Ключевые слова: киберпреступление, сфера экономики, информационно-коммуникационные технологии, кибервымогательство, кибермошенничество, состав преступления, общественная опасность, квалификация.

Annotation

In the thesis provides a comprehensive analysis of the criminological and legal characteristics of cybercrimes committed in the economic sector using information and communication technologies. The paper scientifically substantiates the legal scope of economic cybercrimes, the elements of the crime structure (object, subject, objective and subjective sides), their classification based on structural types (material, formal, mixed, and truncated), the degree of public danger, and the system of punishments provided by the Criminal Code. Furthermore, the author formulates scholarly and practical conclusions aimed at the qualification and prevention of cybercrimes in the economic sphere.

Keywords: cybercrime, economic sector, information and communication technologies, cyberextortion, cyberfraud, elements of crime, public danger, qualification.

Рақамли иқтисодиёт ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларига кенг жорий этилиши билан бирга, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш масаласини ҳам биринчи қатордаги долзарб

вазифалардан бири қилиб қўймоқда¹. Айниқса, иқтисодиёт соҳасида содир этилаётган кибержиноятларнинг янги турлари, уларнинг содир этилиш усуллари ва ижтимоий хавфлилик даражаси ортиб бораётганлиги бу борадаги назарий ва амалий тадқиқотларни янада чуқурлаштиришни тақозо этади.

Мазкур тоифадаги кибержиноятлар қаторига ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган қуйидаги жиноят турлари кириши илмий-амалий жиҳатдан тасдиқланган:

- 1) Кибертовламачилик, киберрастрата, киберфирибгарлик ва киберўғрилиқ;
- 2) Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб, алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкый зарар етказиш;
- 3) Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш, мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш;
- 4) Қалбаки пул, акциз маркаси ёки қимматли қоғозлар ясаш, уларни ўтказиш, валюта қимматликларини қонунга ҳилоф равишда олиш ёки ўтказиш ҳамда чет эл валютасини яшириш;
- 5) Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш;
- 6) Этил спиртини, алкогольли ва тамаки маҳсулотларини, шунингдек тамакини ҳамда никотинни истеъмол қилиш мосламаларини ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб қонунга ҳилоф равишда муомалага киритиш ёки ишлаб чиқариш;

¹ Зиёдуллаев М. З. Ахборот хавфсизлиги ва кибержиноятларга қарши курашишнинг ҳуқуқий муаммолари. Монография. – Тошкент: ТДЮУ, 2022. // <https://tsul.uz/ru>.

7) Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини ёхуд тиббий буюмларни ўтказиш мақсадида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш;

8) Дори воситаларини ёки тиббий буюмларни дорихоналардан ва уларнинг филиалларидан ташқарида реализация қилиш, шунингдек таркибида кучли таъсир қилувчи моддалар мавжуд бўлган дори воситаларини рецепт бўйича чакана реализация қилиш тартибини бузиш ёхуд сохта кибердоришунослик;

9) Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб, пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият ёхуд киберпирамида;

10) Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш, рақобатчини обрўсизлантириш;

11) Имтиёзлар ва преференцияларни қўллашни ғайриқонуний равишда рад этиш, қўлламаслик ёки қўллашга тўсқинлик қилиш;

12) Тижоратда ёки нодавлат тижорат ташкилотининг (бошқа нодавлат ташкилотининг) хизматчисини пора эвазига оғдириб олиш, шунингдек нодавлат тижорат ташкилотида ёки бошқа нодавлат ташкилотида мансабдор шахслар томонидан ўз ваколатларини суиистеъмол қилиш².

Бунда, ҳар бир кибержиноят ўзининг ҳуқуқий табиатига кўра қуйидаги элементлар ва белгилар орқали тавсифланади, хусусан:

Кибержиноятнинг асосий бевосита объекти: Иқтисодиёт соҳасининг хавфсизлиги ва уни муҳофаза қилувчи ижтимоий муносабатлар.

² А. Анорбоев. Кибержиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари. Диссертация. – Т.: 2020 й. // <https://library.ziyounet.uz/uzc/book/113891>.

Қўшимча бевосита объекти: Ахборот-коммуникация технологияларини муҳофаза қилувчи ижтимоий муносабатлар.

Факультатив бевосита объекти: Ўзга шахс(лар), жамият ва давлат, шу жумладан, жамоат хавфсизлиги, мулк дахлсизлиги ва бошқалар.

Кибержиноят субъекти: Жиноят содир этгунига қадар қонунда белгиланган ёшга тўлган ва ақли расо бўлган жисмоний шахс ҳисобланади. Бунда:

14 ёшга тўлган шахслар – кибертовламачилик, киберўғрилик, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш жиноятлари учун;

16 ёшга тўлган шахслар – иқтисодиёт соҳасининг қолган барча кибержиноятлари учун субъект бўла олади.

Субъектив томони: Фақат қасддан содир этилиши билан тавсифланади.

Объектив томони: Шахсга ва иқтисодиётга қарши кибержиноятларни Жиноят кодексининг Махсус қисмида кўрсатилган ҳолат ва ҳаракатлар орқали қуйидаги усуллар билан содир этишни ўз ичига олади:

1. Телекоммуникация ёки интернет тармоғида намоишкорона;
2. Телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;
3. Ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

- **Кибержиноят мақсади:** Жиноят кодексининг Махсус қисмида кўрсатилган иқтисодий ва шахсга қарши кибержиноятларнинг хусусиятига қараб турлича бўлади.

- **Кибержиноят воситаси (қуроли):** Ахборот-коммуникация технологиялари. Бу тушунча қуйидагиларни ўз ичига олади: тизим, тармоқ, дастур, дастурий восита, дастурий аппарат, аппарат-дастурий

восита, дастурий маҳсулот, дастурий таъминот, қурилма, аппарат, техник восита, алоқа, ахборот, сунъий интеллект, телекоммуникация воситаси, тиббий восита, булутли ва рақамли технологиялар, киберхавфсизлик воситалари, био, веб-технологиялар, платформалар, маркетплейслар, мессенжерлар, веб-сайтлар, ахборот ресурслари ва бошқалар.

3. Кибержиноятларнинг умумий ва қўшимча зарурий белгилари

Кибержиноятларнинг умумий зарурий белгилари сифатида қуйидагилар эътироф этилади:

1. Қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;
2. Қилмишнинг ҳуқуққа хилофлиги;
3. Қилмишда айбнинг мавжудлиги;
4. Қилмишнинг жазога сазоворлиги;
5. Қилмиш ва оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш;
6. Алоқа;
7. Ахборот;
8. Кибермухит, шу жумладан, кибермакон;
9. Ахборот-коммуникация технологиялари.

Қўшимча зарурий белгилар эса Жиноят кодексининг Махсус қисмида кўрсатилган аниқ турдаги кибержиноятларнинг хусусиятига қараб фарқланади. Жиноятнинг тамомланиши ҳам бевосита Жиноят кодексининг Махсус қисмида кўрсатилган ҳаракат бажарилган ёки оқибат вужудга келган вақтдан бошлаб ҳар бир жиноят тури бўйича турлича белгиланади³.

Жиноят тузилишига кўра кибержиноятлар қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

³ А. Анорбоев. Жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи кибержиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари. Монография. А. Анорбоев. – Т.: “Dimal” нашриёти, 2025 й. – 530 б.

Моддий таркибли кибержиноятлар: Бундай жиноятлар тугалланган ҳисобланиши учун қилмиш натижасида албатта муайян моддий ёки жисмоний зарар (оқибат) келиб чиқиши шарт (масалан, киберрастрата, киберфирибгарлик, киберўғрилик, мулкий зарар етказиш, мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш, мансаб ваколатини суиистеъмол қилишда кўп миқдорда зарар етказилиши).

Формал таркибли кибержиноятлар: Бу тоифадаги жиноятлар учун оқибатнинг келиб чиқиши талаб этилмайди, балки қонунда кўрсатилган жиноий ҳаракатнинг ўзининг (талаб қилиш, тарқатиш, яшириш, сотиш) содир этилишининг ўзи етарлидир (кибертовламачилик, қалбаки пул ясаш, ноқонуний пул маблағларини жалб қилиш, киберпирамидалар ва ҳ.к.).

Аралаш таркибли кибержиноятлар: Модданинг асосий қисми ҳаракатнинг ўзи билан (формал) тамом бўлса-да, оғирлаштирувчи қисмлари реал оғир оқибатларни (одамларнинг ўлими, баданга шикаст етиши ёки жуда кўп миқдорда моддий зарар) талаб қилади (масалан, хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадида ишлаб чиқариш, дори воситаларини ноқонуний реализация қилиш ва б.).

Кесик таркибли кибержиноятлар: Тайёргарлик кўриш ёки суиқасд босқичидаёқ тугалланган деб топиладиган жиноятлар бўлиб, Жиноят кодексида иқтисодиёт соҳасидаги соф турлари мазкур конструкция орқали ҳам таснифланади.

Ижтимоий хавфлилик даражасига кўра улар ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган, оғир ва ўта оғир кибержиноятларга бўлинади. Жиноят кодекси санкцияларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг таснифи ўзгариши мумкин, бу эса қатъий ўзгармас қоида ҳисобланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида назарда тутилган жазо турларидан келиб чиқиб, кибержиноятлар қуйидагича гуруҳларга ажратилади:

1. **Жарима жазоси назарда тутилган кибержиноятлар:** Талон-торож қилиш, мулкый зарар етказиш, валюта ва солиққа оид қонунбузарликлар, ноқонуний товарлар муомаласи ва рақобатга қарши жиноятлар.

2. **Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси қўлланиладиган кибержиноятлар:** Киберфирибгарлик, чет эл валютасини яшириш, имтиёзларни қўллашни ғайриқонуний рад этиш, пора эвазига оғдириб олиш кабилар.

3. **Мажбурий жамоат ишлари ва ахлоқ тузатиш ишлари жазоси белгиланадиган кибержиноятлар:** Мулкка қарши қаратилган унча оғир бўлмаган киберқилмишлар ҳамда хўжалик бошқаруви тартибига қарши ҳаракатлар.

4. **Озодликни чеклаш ва озодликдан маҳрум қилиш жазолари назарда тутилган кибержиноятлар:** Юқори ижтимоий хавф туғдирувчи кибертовламачилик, киберрастрата, киберфирибгарлик ва бошқа оғир ҳамда ўта оғир турдаги иқтисодий кибержиноятлар.

Юқоридагилардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, иқтисодиёт соҳасидаги кибержиноятлар ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлган ва боғлиқ бўлмаган, иқтисодиёт асосларига, хўжалик фаолиятига, тадбиркорлик эркинлигига тўсқинлик қилишга ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг қонуний манфаатларига тажовуз қилувчи жиноятлардир. Ушбу жиноятларга Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли нормаларида (хусусан, 165, 167–173, 176–178, 186–186¹, 188¹, 191–192, 192⁶, 192⁹–192¹¹-моддаларда)⁴ назарда тутилган ҳамда ахборот-коммуникация ва интернет тармоқлари орқали содир этиладиган барча қилмишлар киради.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // <https://lex.uz/docs/111453>.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Зиёдуллаев М. З. Ахборот хавфсизлиги ва кибержиноятларга қарши курашишнинг ҳуқуқий муаммолари. Монография. – Тошкент: ТДЮУ, 2022. // <https://tsul.uz/ru>.
2. А. Анорбоев. Кибержиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари. Диссертация. – Т.: 2020 й. // <https://library.ziynet.uz/uzc/book/113891>.
3. А. Анорбоев. Жамоат хавфсизлигига таҳдид соловчи кибержиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари. Монография. А. Анорбоев. – Т.: “Dimal” нашриёти, 2025 й. – 530 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // <https://lex.uz/docs/111453>.

